

Др Ненад С. Милић, ванредни професор
Криминалистичко-полицијски универзитет
Београд
nenad.milic@kpu.edu.rs

ГЕОПРОСТОРНИ КОНТЕКСТ КРИМИНАЛНЕ АКТИВНОСТИ У КРИМИНАЛИСТИЦИ¹

Сажетак: Криминално понашање се манифестује на одређеној локацији која је саставни део ширег геопросторног мљеа, због чега се не може по-смајрати изоловано од окружења у којем настаје и у коме производи своје последице. Разумевање где и зашто се кривична дела врше може унапредити активности које се предузимају у циљу сувојсављања криминалу. То поврђује низ емпиријских исјраживања, која указују да избор објекта најада од стране учиниоца није случајан, већ је често узрокован, између остало, и геопросторним чиниоцима. С тим у вези, у раду се указује на значај геопростора у обликовању криминалног понашања. Међутим, у криминалистичкој пракси још увек не постоји довољно знања и свести о томе како сагледавање геопросторног контекста може унапредити криминалистичке активности које се свакодневно предузимају у циљу сувојсављања криминалу. У том смислу, његов информативни потенцијал остаје неискоришћен, а криминалистички рад недовољно ефикасан.

Кључне речи: криминално понашање, геопростор, криминална жаристија, географско профилисање, ментална мапа, Place-Based Policing.

1. УВОД

Геопросторна компонента криминалне активности је, у теорији и пракси, дуго времена запостављана. У фокусу теоријских промишљања о криминалу

¹ Рад је резултат рада на пројекту „Развој институционалних капацитета, стандарда и процедура за супротстављање организованом криминалу и тероризму у условима међународних интеграција” (бр. 179045).

налазио се учинилац, с циљем да се одговори на питање зашто се одређена лица, за разлику од других, одлучују да врше кривична дела. У том смислу, истраживани су различите *ендоџени* и *еџоџени* фактори за које се сматрало да утичу на формирање преступничког понашања. Оног тренутка када је преступник формиран, наводе Вортли (Wortley) и Мазерол (Mazerolle), преступ се чини скоро неизбежним – тачно време и место његовог манифестовања је од малог значаја.² Идеално би било када би се таква концепција могла материјализовати, јер би се у том случају преступници могли *ипрејознајти* и у односу на њих превентивно деловати. Међутим, ове теорије не само да до данас нису пружиле солидну основу за добијање таквих предикција, већ у својим објашњењима нуде различита психолошка и социолошка објашњења, попут културних, економских и других чинилаца који утичу на формирање криминалне одлуке³. Осим тога, оваква промишљања тешко проналазе примену у пракси, из разлога што се анализирани фактори налазе ван домаћаја деловања органа формалне социјалне контроле.

Последњих деценија долази до промене курса, када је реч о начину на који се треба супротставити криминалу. Под окриљем *криминологије животног средине* јављају се нови теоријски приступи, који не теже разумевању узрока криминала, нити пружају одговора на питање зашто одређена лица постају учиниоци кривичних дела. У њиховом фокусу налази се *геопростор* (место извршења и његово окружење), на којем се, у датом тренутку времена, конституише (погодна) *прилика* да се кривично дело изврши, као и *ситуациони контексти* у којем се она манифестује и постаје предмет пажње (мотивисаног) учиниоца који на њу реагује. Дакле, учинилац је само један од неопходних елемената за манифестовање кривичног дела, због чега одговор на питање како неко постаје преступник добија мали значај. Уместо тога, пажња се усмерава на објашњење како геопростор (окружење) утиче на стварање прилике и доношење одлуке да се кривично дело изврши, тј. покушавају се утврдити обрасци понашања учиниоца и жртве у односу на геопростор где се они сусрећу.⁴ Другим речима, кључно је сагледати и објаснити како место (геопростор) утиче на криминално понашање особа које се ту налазе, односно како *привлачи* оне који већ поседују склоности (мотивацију) ка вршењу кривичних дела да ту дођу и врше криминалну активност. Криминолози који проучавају утицаје окружења своја истраживања започињу постављањем питања *где* и *када* је кривично дело извршено. Њих првенствено

² Richard Wortley, Lorraine Mazerolle, „Environmental Criminology and Crime-Analysis: Situating the theory, analytic approach and application“, *Environmental criminology and crime analysis* (eds. Richard Wortley, Lorraine Green Mazerolle), London 2008, 2.

³ Ненад Милић, „Место извршења кривичног дела у теоријским промишљањима о криминологији“, *НБП – Журнал за криминологију и право* 1/2014, 142.

⁴ Rachel Boba Santos, *Crime analysis and crime mapping*, Sage Publications, London 2005, 59.

интересују физичке и друштвене карактеристике места извршења кривичног дела, како и зашто су се учинилац и жртва нашли на њему, шта је преступника навело да изабере одређену жртву (мету), зашто је кривично дело извршено управо на том, а не на неком другом месту и сл.⁵

С тим у вези, у раду се указује на значај геопростора у обликовању криминалног понашања, као и могућностима да се сазнања о геопросторном контексту криминалне активности ставе у функцију криминалистичког поступања, које се, *ex definitio*, своди на превенцију и репресију криминала.

2. ФИЗИЧКИ ИЗГЛЕД ГЕОПРОСТОРА И КРИМИНАЛНА АКТИВНОСТ

Настојања да се истражи веза између кривичног дела и геопростора нису новијег датума. Зачеци *еколошког* приступа у проучавању криминала налазе се још у радовима Гериа (André Michel Guerry) и Кетлеа (Adolphe Quételet), који се сматрају зачетницима тзв. *картографске школе*.⁶ Њихов рад је изнедрио прве *картографске приказе криминала*, који су указивали на везу криминала са различитим социодемографским карактеристикама, попут сиромаштва и нивоа образовања.⁷

Савремена *еколошка исцртавања* везују се за прву половину 20. века и еколошке студије градских насеља, које су имале за циљ да осветле и утврде односе између дистрибуције криминала и социјалних феномена за које се сматрало да су са њим повезани. *Чикашки социолози*⁸ Парк (Park) и Бархес (Burgess), касније и Шо (Shaw) и МекКеј (McKay), бавећи се питањима дистрибуције криминала у градовима, истичу да његова стопа расте према одређеним деловима града, обично према центру или реонима и предграђима са приметном социјалном дезорганизацијом, третирајући их као основне носоце криминала.⁹ Њихови радови су деловали инспиративно на друге ауторе, који су наставили са истраживањима у том правцу и констатовали да су

⁵ Н. Милић (2014), 142.

⁶ Djorđe Ignjatović, *Kriminologija*, Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu, Beograd 2015, 66; Ђорђе Игњатовић, *Криминолошко наслеђе*, Службени гласник, Београд 2005, 20.

⁷ Сматра се да је први картографски приказ овог типа настао 1829. године, када су Гери и картограф Балби (Adriano Balbi), на папиру великог формата, публиковали три карте на којима су приказали дистрибуцију криминала у Француској, за период 1825-1827. године. Први картографски прикази криминала појавили су се у полицијској пракси пре више од једног века. Види – Keith Harries, *Mapping crime: Principle and practice*, US Department of Justice, Office of Justice Programs, Washington DC, 1999.

⁸ Реч је о групи научника који су деловали на Универзитету у Чикагу 20-их година прошлог века, због чега се њихово учење означава термином *чикашка школа*.

⁹ Milan Milutinović, *Kriminologija*, Savremena administracija, Beograd 1984, 75.

основни узроци криминала физичке карактеристике оног дела урбаног геопростора у коме се он јавља.¹⁰

Начин на који је организован и уређен геопростор (нпр. изглед и положај објеката, зграда, пешачких стаза и улица, јавна расвета и др.), може подстицати одређене девијације, али, исто тако, може и превентивно деловати на преступнике, тако што ће им, нпр., умањити могућност за извршење кривичног дела (постављањем одређених баријера, попут ограда, које ће учиниоцу отежати приступ објекту напада, постављањем јавне расвете која ће повећати вероватноћу да преступник буде уочен током обављања криминалне радње или бекства и сл.). У исто време, својим изгледом и наменом, геопростор може стимулативно деловати на социјалну интеракцију и удруживање грађана, који појачаном будношћу (опрезом) могу одвраћати потенцијалног преступника, чиме се заправо остварује посредан (превентивни) утицај окружења на понашање преступника. Џејкобсова (Jacobs), као једна од утемељивача *теорије дизајна*, наводи да су улице постале небезбедне из разлога што су пуне – *Ако хоћемо безбедне улице неопходно их је ипак дизајнирати да ће бити могуће 24-часовно праћење дешавања на њима*. Својим садржајима (постојање комерцијалних објеката, објеката за забаву и рекреацију и сл.), улице треба да привуку људе, при чему њихово што веће присуство делује одвраћајуће на потенцијалне извршиоце кривичних дела, с обзиром на могућност сваког пролазника да види другог, али и да буде виђен.¹¹

Идеје Џејкобсове разрађене су од стране Њумана (Newman), који сматра да је за стварање осећаја одговорности за одређен простор неопходно да постоји јасно разграничење између простора који се *брани* (приватни простор) и његовог окружења (јавни простор). Оног тренутка када се успостави одговорност за дешавања на одређеном простору он постаје *брањиви простор* и активно се штити од стране оних који се на њему налазе.

Измене у дизајну (физичког) окружења могу водити промени понашања оних који у том геопростору бораве, али исто тако, промене понашања људи могу водити ка променама геопростора. Свака небрига о геопростору, било да се манифестује у форми допуштања његовог физичког уништавања (вандализам, графити и др.), било у форми нереаговања на понашања која нарушавају јавни ред (просјачење, опијање на јавним местима и др.), може водити губитку осећаја територијалне припадности код људи који ту живе, што за

¹⁰ Како је у средишту ових теоријских промишљања дизајн физичке средине у којој се дешава криминална радња, ови аутори се означавају као *теоретичари дизајна*. Међу њима се посебно издвајају Џејн Џејкобс (Jane Jacobs), Елизабет Вуд (Elizabeth Wood), Шломо Анхел (Schlomo Angel), Си Реј Џефри (C. Ray Jeffery) и Оскар Њуман (Oscar Newman).

¹¹ Опширније о идејама Џејн Џејкобс видети у: Derek Paulsen, Matthew Robinson, *Spatial Aspects of Crime: Theory and Practice*, Pearson Education, London 2004, 83.

последницу има слабљење контроле над њим.¹² С тим у вези, полицијска пракса показује да су градске четврти које захтевају појачану пажњу често управо она подручја на којима у довољној мери не постоји заинтересованост заједнице за њихову контролу.¹³

Имајући у виду претходно наведено, стиче се утисак да се мање треба бавити појединим извршиоцима деликата, а више (физичком) средином, која, како наводи Печар (Pečar) подстиче, наводи или заводи у девијације.¹⁴ Таква неопходност препозната је 80-тих година прошлог века, конституисањем *криминологије животног средине* (ен. *environmental criminology*). Осим учиниоца, коме се дуги низ година поклањала искључива пажња, кривично дело не може постојати ако се не остваре и остали његови елементи, а то су *места* (објекат напада) и *место извршења*, при чему *концепцијом места* у великој мери доминира овим приступом. У том контексту, теоријске поставке *криминологије животног средине* постају од изузетног значаја за криминалистичку (полицијску) праксу. Ипак, како се и у овом случају не би застрашило, Вајсбурд (Weisburd) упозорава да рећи како људи не треба да буду у центру *једначине криминала* не значи да они уопште не треба да буду у њој, с обзиром да постоје и она незаконита поступања која ће се боље разумети ако се пажња усмери на људе, а не на место/геопростор.¹⁵

3. КОНЦЕНТРАЦИЈА КРИВИЧНИХ ДЕЛА У ГЕОПРОСТОРУ – ИМПЛИКАЦИЈЕ ЗА КРИМИНАЛИСТИЧКО ПОСТУПАЊЕ

Извршење кривичног дела подразумева постојање погодних прилика, при чему оне током времена нити су константне, нити су подједнако дистрибуиране у геопростору. Самим тим, кривична дела се на одређеним местима манифестују у већем обиму у односу на њихово окружење, тј. на њима је ризик од виктимизације већи него у околним подручјима. Такви геопростори се уобичајено означавају као *криминална жаришња*.

Постајање одређеног дела геопростора *криминалним жаришњем* условљено је повећањем броја *места* на њему, порастом броја *пресјечника*, као

¹² Реч је о *теорији слоњених прозора* чији су аутори Вилсон (James Q. Wilson) и Келинг (George Kelling). Види – Wilson James, George Kelling, „Broken Windows: The Police and Neighborhood Safety“, *Atlantic Monthly*, 3/1982, 29-38.

¹³ Вид. Braga Anthony, Ronald Clarke, „Explaining high-risk concentrations of crime in the city: social disorganization, crime opportunities and important next steps“, *Journal of research in crime and delinquency*, 4/2014, 480-498.

¹⁴ Janez Pečar, „Prostor i ljudsko ponašanje“, *Jugoslovenska revija za kriminologiju i krivično pravo*, 1/1975, 25.

¹⁵ David Weisburd, „Place-based policing“, *Ideas in American policing*, 9/2008, 12.

и недостатком *контроле* (надзора). Често је реч о стицају сва три наведена елемента.

Одређени геопростор преступницима не мора бити атрактиван током целог дана, седам дана у недељи. Некада ће учестало вршење кривичних дела бити својство неког геопростора само у вечерњим часовима, некада само викендом и сл. То даље значи да *криминално жариште*, осим *геопросторне* (локација, изглед, величина), има и *темпоралну компоненту*, која се мора узети у обзир ако се тежи целовитом и потпуном разумевању *динамике угроженог геопростора*.¹⁶

Чињеница да се значајан део криминала концентрише на (релативно) малом броју локација у геопростору дошла је у фокус истраживача крајем 80-тих година прошлог века са истраживањем Шермана Гартина и Бергера које је показало да се у граду Миннеполису (САД) 50% криминала долази са 3% локација у граду¹⁷. Таква концентрација примећена је и у низу других истраживања спроведених током последњих 30 година¹⁸, при чему је њена доследност таква да је Вајсбурд означава *законом геопросторне концентрације криминала*.¹⁹ Притом те концентрације остају непромењене током времена, иако укупан број кривичних дела може значајно да варира.²⁰ Чињеница да се криминал концентрише на мањем броју локација и да су те концентрације стабилне током времена садржи значајан криминалистичко-превентивни потенцијал за реаговање. У исто време, неспорна је и чињеница да се криминал концентрише и код одређеног броја извршалаца (повратници, професионални извршиоци). Проучавање односа учесталости вршења кривичних дела на појединим локацијама у геопростору (*повраћ локације*), са једне стране, у односу на поједина лица (*повраћ појединика*), са друге стране, води закључку да је груписање кривичних дела на одређеним местима много интензивније и предвидљивије, него што је то случај са концентрацијом код појединачних преступника (повратника). Тако је Вајсбурд, анализирајући податке о извршеним кривичним делима у Сијетлу (САД), у периоду 1989-2002. године, установио да се у просеку на 1.500 сегмената (делова) улица овог града годишње изврши 50% укупног броја кривичних дела. У исто време,

¹⁶ О неопходности истраживања темпоралне компоненте жаришта и проблемима на које се с тим у вези наилази у пракси, видети опширније – Ненад Милић, „Аналитичка интерпретација темпоралних карактеристика кривичних дела са непознатим временом извршења – аористичка анализа“, *Безбедност*, 1/2014, 57-75.

¹⁷ Lawrence Sherman, Patrick Gartin, Michael Buerger, „Hot spots of predatory crime: Routine activities and the criminology of place“, *Criminology*, 27/1989, 27-55.

¹⁸ D. Weisburd et al., *Place Matters: Criminology for the 21st Century*, Cambridge University Press, Cambridge 2016, 17-22.

¹⁹ David Weisburd, „The law of crime concentration and the criminology of place“, *Criminology*, 53/2015, 133–157.

²⁰ Ibid.

за толики број кривичних дела (половина од укупног броја извршених дела) било је одговорно 6.108 преступника.²¹ У настојању да се делује превентивно у односу на 50% кривичних дела полиција има две могућности – или људством покрити 1.500 локација у граду, или своје активности усмерити на 6.108 преступника, у циљу њиховог одвраћања од незаконитих радњи. При томе треба имати у виду да је геопростор у коме се кривично дело испољава, по дефиницији, статична категорија, док су преступници у непрекидном кретању, тј. динамици.²² У контексту наведеног, закључак Вајсбурда је више него логичан – са аспекта превентивног криминалистичког поступања, знатно је лакше и ефикасније деловати на подручја у којима се кривична дела врше, него на преступнике – потенцијалне рецидивисте. До сличних закључака дошао је и Шерман (Sherman), који је поређењем рецидива места извршења са криминалним каријерама преступника, утврдио да је *ћовраћ* локације шест пута извеснији него *ћовраћ ћресћућника*, односно да је предвидивост будућег кривичног дела шест пута извеснија по основу места извршења, него по основу особина личности преступника.²³

Чињеница да се на одређеном делу геопростора учестало манифестују кривична дела и други догађаји, који значајно нарушавају квалитет живота на њему, и да су те концентрације стабилне током времена, оправдава настојање да се расположиви ресурси усмере на тај геопростор, те да се кроз истраживање узрока и услова њиховог манифестовања створе услови за њихово ефикасно спречавање и сузбијање. Тиме се концептуализује приступ *ћолицјскоћ рада на криминалном жарцщћу* (ен. *hotspot policing*), у чијој суштини се налази фокусирање полицијских ресурса на онај део геопростора на којем се кривична дела манифестују у већем обиму, у односу на окружење. На тај начин, уместо да се тежи полицијској *свейресућносћи* на ширем простору, ресурси се доводе на конкретну локацију, и то у време учесталог вршења кривичних дела на њему.²⁴ Током последње три деценије, резултати бројних истраживања недвосмислено су показали да фокусирање полицијских ресурса на подручја концентрације криминалних активности представља ефикасан приступ сузбијања криминала.²⁵

Један од основних приговора усмеравању полицијских напора на одређене просторе (жаришта) био је да такво поступање не води спречавању кри-

²¹ D. Weisburd (2008), 6.

²² *Лакше је ћаћаћи у нећокрећну, нећо у ћокрећну мећу.*

²³ Lawrence Sherman, „Hot Spots of Crime and Criminal Careers of Places“, *Crime Prevention Studies*, (eds. John Eck, David Weisburd), Vol. 4, Monsey, 1995, 36-37.

²⁴ Опширније – Ненад Милић, „Концепт рада полиције на криминалном жаришту“, *Ревцја за крцмцлоћу и крвччно ћраво*, 3/2010, 324-326.

²⁵ Anthony Braga, Andrew Papachristos, David Hureau, „Hot spots policing effects on crime“, *Campbell Systematic Reviews*, 8/2012, 30-32.

миналитета, већ његовом премештању на друге, суседне просторе. Другим речима, ако је мотивисани преступник спречен да изврши кривично дело на одређеној локацији или на одређени начин, мере и радње које се предузимају на одређеном простору неће га одвратити од намере да изврши кривично дело – он ће га учинити на неком другом месту или неки други начин. Реч је о манифестовању *ефекта премештања криминалности* до којег долази као последица фокусирања превентивних напора на уже просторе (жаришта)²⁶. Међутим, емпиријски докази указују на супротно – већа је вероватноћа да ће полицијско поступање на жаришту довести до смањења криминалитета на геопростору који је предмет полицијске интервенције, него да ће доћи до премештања криминалне активности изван њега.²⁷

Оно што треба да претходи полицијском поступању на криминалном жаришту јесте свеобухватна анализа свих његових карактеристика, како би се установило шта је то што одређено место чини *атрактивним* за вршење кривичних дела. Став да, уместо учиниоца, централно место у *једначини* полицијског рада треба да има *место извршења*, захтева предузимање оних мера и радњи чији је циљ смањење атрактивности жаришта за вршење кривичних дела. С тим у вези, полиција треба да предузима оне мере и радње којима ће, са једне стране, повећати формалну контролу (надгледање) предметног дела геопростора (нпр. интензивирање патролне делатности на одређеном рејону, рације, заседе), односно, са друге стране, утицати на измену његовог (физичког) окружења, тј. ситуационог контекста вршења кривичних дела (нпр. иницирање мера ситуационе превенције).

3.1. Повећање контроле геопростора

Контрола подручја на коме се учестало врше кривичних дела се не остварује само активностима полиције (интензивирање патролних обилазака, заседа, рација и сл.). У њој важно место имају и други субјекти, пре свега они које Ек (Еск) назива *надзорницима места* (ен. *place manager*) – реч је о особама које су у стању да успоставе правила понашања на одређеном геопростору, иако за то формално нису задужене, попут возача у аутобусу, наставника у школи, власника радње, станара зграде у згради и њеном окружењу и сл. У крајњој линији, осим полиције и *надзорника места*, значајно место у контроли жаришта имају и сами грађани који живе и раде на њему и који треба да негују и развијају осећај припадности и бриге за то подручје.

²⁶ Nenad Milić, „Premeštanje kriminala kao posledica rada policije na kriminalnom žarištu, *Kultura polisa*, posebno izdanje 1/2012, 151-170.

²⁷ Wesley Skogan, Kathleen Frydl, *Fairness and Effectiveness in Policing: The Evidence*, National Research Council (NRC), Committee to Review Research on Police Policy and Practices, National Academies Press, Washington, DC 2004, 250.

3.2. Измена ситуационог контекста угроженог геопростора

Када је реч о изменама ситуационог контекста места извршења кривичних дела, у фокусу поступања треба да су конкретне околности које утичу на одлуку или способност лица да изврши одређено дело, на одређеном геопростору и у датом тренутку. Настоји се да се *управо овде и сада* утиче на дату криминогену ситуацију, отклањањем и/или заменом неких од чинилаца који могу утицати на вршење дела, као и онемогућавањем њиховог синергичног деловања, у случају када то повећава ризик извршења.²⁸ Реч је о концепту *ситуационе превенције криминала*²⁹, који подразумева примену посебних мера усмерених на специфичне форме криминала и које подразумевају систематичне измене у начину управљања, дизајну и/или манипулацији непосредног окружења. Циљ је повећање напора који преступник мора уложити како би извршио кривично дело, интензивирање ризика од откривања, као и умањење очекиване користи од извршеног дела.³⁰

Резултати спроведених истраживања су показали да ситуациони приступ, који подразумева промену карактеристика и динамике активности на угроженом простору, даје боље и дугорочно одрживије резултате на пољу превенције криминала, у односу на традиционално поступање.³¹

4. ГЕОПРОСТОР И ОБРАСЦИ КРИМИНАЛНЕ АКТИВНОСТИ

Учишилац се, идући ка месту извршења кривичног дела, креће кроз одређени геопростор. Само место на којем је извршено кривично дело такође је локација у геопростору, коју учинилац не бира случајно – по правилу, оно је условљено приликама, мотивацијом, његовом мобилношћу и могућношћу да се уоче конкретни објекти напада и потенцијалне жртве.³² Ако се геопросторна дистрибуција извршених кривичних дела доведе у везу са окружењем, могуће је објаснити психолошке моделе понашања појединих типова

²⁸ Ђорђе Игњатовић, „Стратегије полицијског деловања и превенција криминалитета“, *Место и улога полиције у превенцији криминалитета: сјање, могућности и перспективе* (ур. Љубомир Стајић и др.), Београд, 2002, 98.

²⁹ Концепт ситуационе превенције криминала појавио се почетком 80-их година прошлог века у Великој Британији, а његовим зачетником се сматра Роналд Кларк.

³⁰ Ronald Clarke, John Eck, *Become a problem-solving crime analyst in 55 small steps*, London 2003, 4.

³¹ Види – Anthony Braga, David Weisburd, *Policing problem places: Crime hot spots and effective prevention*, New York, 2010; Anthony Braga, Andrew Papachristos, David Hureau, *Hot spots policing effects on crime*, Campbell Systematic Reviews, 2012.

³² Бранислав Симоновић, „Нове методе криминалистичког планирања“, *Безбедност*, 5/2005, 705.

учинилаца, који се, пре свега, односе на селекцију жртава и избор локације криминалног напада (како су се учинилац и жртва нашли на месту извршења, шта је навело преступника да изабере одређену жртву, зашто је кривично дело извршено управо на том, а не неком другом месту и сл.).

Наиме, предузимајући своје свакодневне рутинске активности (одлазак на посао, у школу, посета пријатељима, одлазак у објекте за спортску рекреацију и сл.) све особе се крећу кроз геопростор и временом га упознају. Његове карактеристике, не само физичко окружење, попут зграда, паркова, улица и сл., већ уопште друштвена и економска инфраструктура, уписују се у човекову *менталну* или *когнитивну мапу* (ен. *mental map*). У том смислу, он одређене делове града добро познаје, друге лошије, док су му неки потпуно непознати, с обзиром да у њима никада није боравио. На тај начин, територија града за појединца постаје нека врста *урбано-мозаика*, у коме места која се добро познају бивају пресецања и окружена онима која мање или уопште непозната, и обрнуто.

Криминалистичка пракса показује да је, са изузетком малог броја случајева, преступник претходно већ боравио на геопростору на којем се одлучио да врши криминалну активност.³³ Притом он може живети и далеко од тог геопростора, али је у њему ипак боравио извесно, макар и кратко време. С друге стране, постоје геопростори у којима преступник, вршећи своје свакодневне активности, много чешће и дуже борави, па га самим тим боље познаје и у њему се осећају сигурније – реч је о геопростору тзв. *рутинских активности*. Зато је мала вероватноћа да ће се они одважити да кривична дела врше у оним геопросторима који су подједнако атрактивни, али су им мање познати или потпуно непознати. Самим тим, кретање учиниоца у геопростору, у циљу тражења жртве, погодног места извршења кривичног дела, одабир пута и начина доласка и одласка са места извршења није случајан, јер се преступник, у највећем броју случајева, ту не налази први пут.³⁴ С тим у вези, Брантингемови (Brantingham) наводе – *Где идемо зависи од онога што знамо, а што знамо зависи од онога куда идемо*.³⁵ Ако се томе дода да сви делови геопростора рутинских активности не нуде погодне прилике за вршење кривичних дела, онда се унутар свесног простора преступника могу издвојити они његови сегменти који нуде (добру) шансу за то. У случају да преступник проналази погодне мете – жртве на простору који познаје, тада ће се локације места извршења налазити у оним подручјима (областима) где се простори његове и жртвине активности преклапају.

³³ David Canter, Paul Larkin, „The Environmental Range of Serial Rapists“, *Journal of Environmental Psychology*, 13/1993, 63-69.

³⁴ Зоран Ђурђевић, „Криминалистичка анализа географског обрасца криминалне активности серијских учинилаца“, *Сјречавање и сузбијање савремених облика криминалности IV*, Београд, 2009, 89.

³⁵ Kim Rossmo, *Geographic profiling*, CRC Press, Florida, 2000, 90.

Са аспекта криминалистичког рада, односно откривачке функције полиције, локације на којима преступник врши кривична дела пружају могућност увида у геопростор његових рутинских активности. Ако се зна који је то простор којим се он (рутински) креће, односно борави, усмеравање криминалистичких активности на та подручја ће допринети његовом проналажењу. Другим речима, анализом геопросторних аспеката преступникове криминалне активности могуће је сачинити његов *џеоџрофил*. У том контексту је и настала дисциплина *џеоџрафскоџ џрофилисања*, као млада грана криминалистике која се темељи на утврђивању веза између геопросторног распореда извршених кривичних дела и психолошких модела понашања појединих типова преступника, који се, пре свега, односе на селекцију жртава и избор локације за остваривање криминалног напада.³⁶

5. ГЕОПРОСТОР И КРИМИНАЛНО ПОНАШАЊЕ – ИМПЛИКАЦИЈЕ НА КРИМИНАЛИСТИЧКУ ПРАКСУ

Данас је, како у криминалистичкој теорији, тако и у практичној делатности, неспорно да место извршења кривичног дела има велики значај. Оно представља полазну тачку и материјални оквир у којем се одређени догађаји манифестовао и у коме је садржан велики број релевантних криминалистичких, кривичноправних, криминолошких и судскомедицинских информација.

Дуго времена се информативни потенцијал геопростора сводио на давање одговора на *златно* питање криминалистике *Где се десило?*, како би се на њему пронашли предмети и трагови у вези са кривичним делом. Међутим, положај места извршења кривичног дела, у оквиру ширег геопростора, такође може бити драгоцен извор информација и указати на чињенице од значаја за разумевање механизма његовог настанка и извршења. Тако, нпр., локација конкретног кривичног дела може бити у вези са локацијама других кривичних дела у одређеном геопростору (нпр. исти извршилац, исти објекти напада, исти *modus operandi* и сл.), физичко окружење места криминалног догађаја може погодovati извршењу кривичног дела (нпр. путеви који омогућавају неприметан приступ објекту напада, места заклоњена од погледа, и сл.), при чему и сам *макро џросџор* (безбедносни сектор, територија општине, града, државе) може имати одређене карактеристике (економске, демографске, урбанистичке и др.) од значаја за разумевање механизма настанка кривичног дела³⁷.

³⁶ Б. Симоновић (2002), 705; Зоран Ђурђевић, *Криминалистичка ојератива*, Криминалистичко полицијска академија, Београд, 2016; Дарко Маринковић, Оливер Лајић, *Криминалистичка методика*, Криминалистичко полицијска академија, Београд, 2016, 69.

³⁷ Ненад Милић, *Майџрање криминала*, Криминалистичко-полицијска академија, Београд, 2017, 6.

Зато се потреба изучавања свих закономерности испољавања одређеног кривичног дела у датом геопростору, који су у непосредној или посредној вези са местом извршења, мора схватити као обавезна.³⁸

Након извршеног кривичног дела криминалиста се ангажује на прикупљању свих информација које могу водити идентификацији извршиоца. Приликом прикупљања података на месту извршења кривичног дела, примећују Малц (Malz), Гордон (Gordon) и Фрајдмен (Friedman), најчешће се занемарује сазнавање његовог геопросторног и друштвеног контекста, као, нпр., шта је учиниоца и жртву довело на то место (нпр., радно време продавница, градски превоз), зашто баш то, а не неко друго место (нпр. непостојање уличне расвете, интензитет саобраћаја, напуштени објекти итд), каква је перцепција грађана о опасности тог места и сл., јер оне нису у непосредној функцији проналажења учиниоца кривичног дела. Међутим, такви подаци су неопходни за осмишљавање ефикасних мера превенције на одређеном геопростору.³⁹ Ако се у обзир узме доминантно реактивна оријентација криминалистичког поступања у прошлости, занемаривање информативног потенцијала садржаног у геопросторном контексту извршења кривичног дела не изненађује.

Међутим, то није био и једини разлог. Када се говорило о криминалу и начинама ефикасне реакције на њега, дуго времена се, како у теорији, тако и пракси, пажња усмеравала искључиво на извршиоце кривичних дела. Полазило се од тога да, ако кривично дело чини извршилац, онда је и логично да сваки одговор на проблем криминала треба да почне од њега. С тим у вези, *криминолошко наслеђе* садржи различита биолошка, психолошка, социолошка и друга објашњења (узрока) криминалног понашања појединца.⁴⁰ На сличан начин је и (традиционална) криминалистичка пракса била примарно фокусирана на извршиоца. Од тренутка сазнања за кривично дело, циљ криминалисте је био да пронађе извршиоца и обезбеди доказе који ће омогућити његово процесуирање. Број расветљених дела и извршилаца лишених слободе традиционално представља један од основних критеријума ефикасности рада полиције. *Орјентација ка џресџуџнику*, у чијој се основи налази његова идентификација, одвраћање (заstraшивање) и онеспособљавање (кажњавање), била је по својој природи реактивна (кривично дело је извршено

³⁸ Код нас је на значај геопросторне компоненте криминала први указао Водинелић 80-их година прошлог века, дефинишући појмове *криминалистички џросџор*, *криминалистичка геоџрафија* и *криминалистичка џџоџоџрафија*. Опширније – Владимир Водинелић, *Криминалистичка – оџкривање и доказивање*, 1 том, Факултет безбедности, Скопље, 1985, 321-324.

³⁹ Michael Maltz, Andrew Gordon, Warren Friedman, *Mapping crime in its community settings: Event geography analysis*, Springer-Verlag, New York, 2000, 20.

⁴⁰ Ђ. Игњатовић (2005), 17.

и последица је већ наступила) и економски неисплатива (цена последице проузроковане извршењем кривичног дела, трошкови рада полиције, органа правосуђа и субјеката надлежних за извршење кривичних санкција и сл.).⁴¹

Последњих деценија 20. века, са појавом нових теоријских приступа који настоје да објасне како геопростор обликује криминалну активност (понашање) извршиоца, али не само њега, већ и жртве, конституише се нов приступ у реаговању на криминал, у чијој основи је идеја да је *узрок* криминала постојање погодне прилике, при чему њеним отклањањем и кривично дело може бити спречено. Прилика за његово извршење се конституише унутар ситуационог контекста конкретног кривичног дела, дакле на конкретној локацији у геопростору – месту извршења. С тим у вези, указује се на неопходност стратешког заокрета у раду полиције и прелазак са реактивне *орјентације ка њпреступнику*, на проактивну *орјентацију ка месту извршења* (ен. *place-based policing*). Благовременим уочавањем проблематичних локација и њиховим стављањем у фокус полицијског поступања, елиминишу се прилике за вршење кривичних дела, што у крајњој линији води њиховом спречавању.

Међутим, таква промена фокуса неминовно захтева и организационо прилагођавање рада полицијске организације. Као резултат дугогодишње орјентације ка преступнику, данас у полицијској организацији постоје бројне евиденције о извршиоцима кривичних дела (нпр. евиденција одређених категорија учинилаца, односно потенцијалних учинилаца, албум фотографија и др.). Међутим, ако се жели погледати *досије проблематичне локације* и сазнати која су кривична дела ту извршена и када, ко су учиниоци и жртве, шта је то што ту локацију чини погодном за вршење кривичних дела, које мере и радње су предузимане како би се смањила (криминална) атрактивност те локација и сл., такви подаци се не могу наћи. С тим у вези, примећује Вајсбурд, истраживачи су крајем 80-тих година прошлог века, користећи се полицијским евиденцијама и покушавајући да анализирају локације кривичних дела, често били фрустрирани чињеницом да се не може утврдити где се кривично дело догодило.⁴² Слични проблеми се могу наћи и у нашој пракси. Нпр., говорећи о слабости базе података МУП-а Републике Србије *Кривична дела и њихови учиниоци*, Коларевећ, Ђурђевић и Милојковић примећују да је оперативни радник, приликом уноса података, онемогућен да унесе одговарајући опис у поље *лице места*, већ, уместо тога, прибегава уносу категорије *ипрошоар*, коју програм може да прихвати.⁴³

⁴¹ Ипак, криминалистичка орјентација на преступника не мора бити искључиво реактивна (нпр. криминалистичка контрола и надзор преступника). Она има и своје савремене модалитете, у оквиру проактивних истрага. Д. Маринковић, О. Лајић (2016), 5-6.

⁴² D. Weisburd (2008), 10.

⁴³ Даг Коларевећ, Зоран Ђурђевић, Бобан Милојковић, „Могућности примене криминалистичког профилисања у раду полиције Србије“, *Дружи научни скуп са међународним*

Имајући у виду значај места извршења за супротстављање криминалу, о карактеристикама места извршења треба да се зна подједнако колико и о лицима која врше кривична дела. Такви подаци умногоме могу одредити начин ангажовања полицијских ресурса, док њихов недостатак значајно отежава напоре полиције у осмишљавању ефикасних стратегија превенције и репресије кривичних дела, на локацијама које су угрожене њиховим вршењем.⁴⁴

6. ЗАКЉУЧАК

Криминално понашање се испољава на одређеним локацијама, при чему геопросторни контекст у којем се оно манифестује има важну улогу у његовом обликовању. То потврђује низ емпиријских истраживања, која указују да избор објекта напада од стране учиниоца није случајан, већ најчешће узрокован неким психолошким и геопросторним карактеристикама. Због тога постоји потреба за изучавањем свих закономерности настанка одређеног кривичног дела, у датом геопростору. Како ниједно место није *имуно* на утицаје свог окружења, онда и разумевање узајамних релација одређеног места и његовог окружења може водити одговору на питање зашто се и како се догађај десио баш на том месту. Сазнавање узрока и услова криминалне активности омогућава долажење до информација потербних за осмишљавање и примену најефикаснијих превентивних и репресивних криминалистичких мера, што даље води и ефикаснијој употреби, често оскудних, полицијских ресурса.

Значај геопросторног аспекта криминалне активности је у полицијској организацији одавно препознат. То потврђује чињеница да су се први картографски прикази криминала појавили у полицијској пракси пре више од једног века. Међутим, код полицијских службеника још увек не постоји довољно знања и свести о томе како познавање геопросторних законитости криминалних манифестација може унапредити мере и радње које они свакодневно предузимају у циљу супротстављања криминалу. Као последица тога, информативни потенцијал геопростора остаје неискоришћен, а полицијско поступање недовољно ефикасно.

Аналитичким сагледавањем начина на који учинилац перцепира геопростор кроз који се креће, начина на који опажа погодну прилику и доноси одлуку да изврши кривично дело, положај места извршења у односу на његово

учешћем Право и форензика у криминалистици, Криминалистичко-полицијска академија, Крагујевац, 2010, 365.

⁴⁴ Nenad Milić, Brankica Popović, Darko Marinković, „O znavah kriminalnih žarišč pri policistih in koristnosti analitične podpore pri delu policije“, *Revija za kriminalistiko in kriminologijo*, 2017/1, 15-30.

(уже и шире) окружење и др., заједно са чињеничним материјалом који се (про)налази на месту извршења, могу се учинити ефикаснијим напори расветљавања и доказивања кривичног дела. Откривањем корелацијских, функционалних или узрочних веза места извршења кривичног дела и његовог окружења, полицијски рад може бити ефикаснији. Што је полиција ефикаснија, то је и друштво безбедније.

ЛИТЕРАТУРА И ИЗВОРИ

- Boba Rachel, *Crime analysis and crime mapping*, Sage Publications, London, 2005.
- Braga Anthony, Clarke Ronald, "Explaining high-risk concentrations of crime in the city: social disorganization, crime opportunities and important next steps", *Journal of research in crime and delinquency*, Vol. 51, 4/2014.
- Braga Anthony, Weisburd David, *Policing problem places: Crime hot spots and effective prevention*, Oxford University Press, New York, 2010.
- Braga Anthony, Papachristos Andrew, Hureau David, *Hot spots policing effects on crime*, Campbell Systematic Reviews, 2012.
- Водинелић Владимир *Криминалистика – откривање и доказивање*, I том, Факултет безбедности, Скопље, 1985.
- Ђурђевић Зоран, "Криминалистичка анализа географског обрасца криминалне активности серијских учинилаца", *Сјречавање и сузбијање савремених облика криминалиитета IV*, Криминалистичко-полицијска академија, Београд, 2009.
- Ђурђевић Зоран, *Криминалистика оперативна*, Криминалистичко полицијска академија, Београд, 2016.
- Ignjatović Đorđe, *Kriminologija*, Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu, Beograd, 2015.
- Игњатовић Ђорђе, *Криминолошко наслеђе*, Службени гласник, Београд, 2005.
- Игњатовић Ђорђе, "Стратегије полицијског деловања и превенција криминалитета", *Место и улога полиције у превенцији криминалиитета: стање, могућности и перспективе* (ур. Љубомир Стајић и др.), Београд, 2002.
- Коларевић Даг, Ђурђевић Зоран, Милојковић Бобан: "Могућности примене криминалистичког профилисања у раду полиције Србије", *Други научни скуп са међународним учешћем Право и форензика у криминалиистици*, Криминалистичко-полицијска академија, Крагујевац, 2010.
- Maltz Michael, Gordon Andrew, Friedman Warren, *Mapping crime in its community settings: Event geography analysis*, Springer-Verlag New York, 2000.
- Маринковић Дарко, Лајић Оливер, *Криминалистика методика*, Криминалистичко полицијска академија, Београд, 2016.
- Милић Ненад, *Матрирање криминала*, Криминалистичко-полицијска академија, Београд, 2017.
- Милић Ненад, "Место извршења кривичног дела у теоријским промишљањима о криминалитету", *НБП – Журнал за криминалиистику и право*, 1/2014.

- Милић Ненад, “Аналитичка интерпретација темпоралних карактеристика кривичних дела са непознатим временом извршења – аористичка анализа”, *Безбедносћ*, 1/2014.
- Milić Nenad, “Premeštanje kriminala kao posledica rada policije na kriminalnom žarištu”, *Kultura polisa*, 1/2012.
- Милић Ненад, “Концепт рада полиције на криминалном жаришту”, *Ревуја за криминологију и кривично право*, 3/2010.
- Milić Nenad, Popović Brankica, Marinković Darko, “O zaznavah kriminalnih žarišč pri policistih in koristnosti analitične podpore pri delu policije”, *Revija za kriminalistiko in kriminologijo*, 1/2017.
- Milutinović Milan, *Kriminologija*, Savremena administracija, Beograd, 1985.
- Pečar Janez, “Prostor i ljudsko ponašanje”, *Jugoslovenska revija za kriminologiju i krivično pravo*, vol. 13, br. 1, 1975.
- Симоновић Бранислав, “Нове методе криминалистичког планирања”, *Безбедносћ*, 5/2002.
- Skogan Wesley, Frydl Kathleen, *Fairness and Effectiveness in Policing: The Evidence*, National Research Council (NRC), Committee to Review Research on Police Policy and Practices, National Academies Press, Washington, DC, 2004.
- Sherman Lawrence, „Hot Spots of Crime and Criminal Careers of Places”, *Crime Prevention Studies*, (eds. John Eck, David Weisburd), Vol.4, Monsey, 1995.
- Sherman Lawrence, Gartin, Patrick, Buerger, Michael, “Hot spots of predatory crime: Routine activities and the criminology of place”, *Criminology*, 27/1989.
- Harries Keith, *Mapping crime: Principle and practice*, US Department of Justice, Office of Justice Programs, Washington DC, 1999.
- Canter David, Larkin Paul, “The Environmental Range of Serial Rapists”, *Journal of Environmental Psychology*, 13/1993.
- Clarke Ronald, Eck John, *Become a problem-solving crime analyst in 55 small steps*, University College London, London, 2003.
- Wilson James, Kelling George, “Broken Windows: The Police and Neighbourhood Safety”, *Atlantic Monthly*, 3/1982.
- Weisburd David, “Place-Based Policing”, *Ideas in American Policing Series*, 9/2008.
- Weisburd David et al., *Place Matters: Criminology for the 21st Century*, Cambridge University Press, Cambridge, 2016.
- Weisburd David, “The law of crime concentration and the criminology of place”, *Criminology*, 53/2015.
- Wortley Richard, Mazerolle Lorraine, “Environmental criminology and crime analysis: Situating the theory, analytic approach and application”, *Environmental criminology and crime analysis* (eds. Wortley Richard, Mazerolle Lorraine), Willan publishing, London, 2008.

Nenad S. Milić, Ph.D., Associate Professor
University of Criminal Investigation and Police Studies
Belgrade
nenad.milic@kpu.edu.rs

Spatial Context of Crime Activities in Criminal Investigation

***Abstract:** Because of the fact that crime is committed in certain locations in geographic space, it cannot be analyzed in isolation from the environment in which it occurs and where its consequences arouse. Understanding where and why crimes took place can improve the outcomes of the activities undertaken in order to prevent them. This is confirmed by a series of empirical studies that suggest that the choice of the crime targets is not random, but is usually influenced by some psychological and spatial characteristics. In this regard, the paper points to the importance of space in shaping criminal behavior. At the same time, there is a lack of knowledge and awareness in the police practice that better knowing spatial context of crime can improve the actions that have been taken daily to counter crime. As a result, information resources contained in the spatial criminal environment remains largely untapped, leading to the lack of the efficiency of police actions.*

***Keywords:** police, crime prevention, criminal behavior, crime mapping, crime hotspot, geographic profiling, mental map, place-based policing.*

Датум пријема рада: 11.02.2019.